

ŹRÓDŁA PATRYSTYCZNE O JASNYM A SZCZYRYM SŁOWIE BOŻYM STANISŁAWA HOZJUSZA

Treść: — Wstęp. — I. Ojcowie przednicejscy. 1. Piśmiennictwo aleksandryjskie. 2. Piśmiennictwo afrykańskie. — II. Ojcowie od Soboru Nicejskiego do Chalcedońskiego (325–451). 1. Ojcowie aleksandryjscy i Egipcjanie. 2. Pisarze Azji Mniejszej. 3. Pisarze Syrii i Palestyny. 4. Historycy Kościoła. 5. Pisarze Italii. 6. Pisarze Galii. 7. Ojcowie afrykańscy. — III. Dzieła przypisywane. 1. Pisarze łacińscy. 2. Pisarze greccy. — Zakończenie. — Summarium

WSTĘP

Podstawę do niniejszego artykułu stanowi dzieło Stanisława Hozjusza *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym*¹. Dzieło to zostało wydane po raz pierwszy w Dylindze w Niemczech w języku łacińskim. Jeszcze za życia autora pierwodruk miał kilkadziesiąt wydań. Pierwszy polski przekład ukazał się w Krakowie w 1562 roku. Nie udało się ustalić nazwiska tłumacza. Istnieje tylko hipoteza autorstwa przekładu Stanisława Reszki, który od 1560 roku był sekretarzem kardynała Hozjusza. O popularności dzieła świadczą liczne wydania w różnych językach.

W piśmie tym biskup warmiński Stanisław Hozjusz polemizuje z protestantami XVI wieku i te problemy doktrynalne reformacji protestanckiej stanowią główne tło utworu. Hozjusz opiera się na dziełach Ojców Kościoła i pisarzy starochrześcijańskich, których cytaty zostaną ukazane w niniejszym artykule z zachowaniem staropolskiej pisowni.

Bogata podstawa źródłowa patrystyczna jest ukazana w rozprawie doktorskiej². Rozprawa opiera się na głównym dziele teologicznym Stanisława Hozjusza: *Chrześcijańskie Wyznanie Wiary Katolickiej*³, zawierającym pozytywny wykład teologii Stanisława Hozjusza.

Artykuł ma schemat podobny do powyższej rozprawy, według trzech okresów piśmiennictwa: 1) przed Soborem Nicejskim (do 325 roku) — I rozdział, 2) między

¹ S. Hozjusz, *De expresso Dei Verbo*, Dylinga 1558 (M. Korolko [wyd.], S. Hozjusz, *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym*, Kraków, 1999).

² E. Weber, *Źródła patrystyczne teologii Stanisława Hozjusza*, Olsztyn, 2002.

³ S. Hozjusz, *Confessio Fidei Catholicae Christiana*. Moguntiae 1557; J. Wojtkowski [przekład] S. Hozjusza, *Chrześcijańskie Wyznanie Wiary Katolickiej*, Olsztyn 2000).

Soborem Nicejskim a Chalcedońskim (325–451) — II rozdział⁴. Rozdział trzeci poświęcony został dziełom nieautentycznym⁵, przypisywanym Ojcom Kościoła, z których Hozjusz korzystał z pełnym zaufaniem.

W badanym dziele nie znaleziono wypowiedzi Ojców Kościoła z okresu po Soborze Chalcedońskim (451–749), toteż nie będzie tego rozdziału.

Każdy Ojciec Kościoła i pisarz starochrześcijański otrzyma najpierw encyklopedyczny opis życia i twórczości Następnie przytoczone zostaną fragmenty wypowiedzi w oryginale (w języku staropolskim), które Hozjusz cytuje w dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* z podaniem numeru strony oraz numeru przypisu w nawiasie. Dalej nastąpi krótkie omówienie prawdy teologicznej z cytowanej wypowiedzi. Wreszcie przedstawione zostaną wydania dzieł każdego z Ojców Kościoła, z których Hozjusz korzystał, lub mógł korzystać. Będzie zwrócona uwaga na księgozbiory warmińskie, pomorskie, a także ze względu na studia i pracę w kancelarii królewskiej, na księgozbiory krakowskie.

Dla wydań Ojców Kościoła z XV wieku, które w wieku XVI były w Polsce dostępne, podstawą będzie monumentalny trzypiętomowy *Centralny katalog inkunabułów w bibliotekach polskich* Alodii Gryczowej, Marii Bohonos i Elizy Szandorowskiej⁶ zaś dla dzieł Ojców Kościoła drukowanych w Polsce w XVI wieku, jeszcze za czasów Hozjusza, niezastąpiona: *Bibliografia Polska* Karola Estreicher⁷. Wiadomości o księgozbiorach wywiezionych przez Szwedów z Warmii do Królewskiej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Uppsali będą czerpane z katalogu opracowanego przez Józefa Trypućkę⁸. Odsyłacze do wydań nowożytnych i polskich przekładów mają znaczenie czysto praktycznych ułatwień dla czytelników pragnących dotrzeć do treści patrystycznych.

Zakończenie ukaze na ile Hozjusz był uniwersalny w swej teologii, opierając się na tradycji zarówno Kościoła Zachodniego, jak i Wschodniego czasów patrystycznych krain: Małej Azji, Grecji, Italii, Aleksandrii, Afryki i Galii.

Dokonane zostanie w zakończeniu porównanie z dziełem: *Chrześcijańskie Wyznanie Wiary Katolickiej* odnośnie Ojców Kościoła, których Ojcowi Hozjusz dodaje, a których pomija.

I. OJCOWIE PRZEDNICEJSCY

W pierwszym rozdziale ukazane zostaną pisma Ojców Kościoła w kolejności: 1. Piśmiennictwo aleksandryjskie, 2. Piśmiennictwo afrykańskie.

⁴ F. Drączkowski, *Patrologia*, Pelplin – Lublin 1998. Także podziały wewnątrz powyższych okresów zostały zaczerpnięte z tego dzieła.

⁵ Sprawdzian autentyczności dzieł stanowią bibliografie: E. Dekkers, *Clavis Patrum Latinorum*, Brugis 1961; M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, Vol. I–V. Brepols – Tournhout 1974–1987.

⁶ A. Gryczowa, M. Bohonos, E. Szandorowska, *Inkunabula, quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny Katalog*, t. I–III, Wrocław 1970–1993.

⁷ K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. I–XXXIV, Kraków 1872–1951.

⁸ J. Trypućko, *Polonica Vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés a la Bibliotheque de l'Université Royale d'Uppsala MCMLVIII(1958)* (cytuj: Trypućko).

1. Piśmiennictwo aleksandryjskie

Kardynał Stanisław Hozjusz w swym dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* opierał się na pismach Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesusa.

A. Klemens Aleksandryjski⁹

Urodził się około 150 roku w rodzinie pogańskiej. Otrzymał wykształcenie z zakresu filozofii i literatury greckiej. W wieku dojrzałym przyjął chrzest i poszukiwał nauczycieli w Italii, Syrii, Palestynie i Egipcie w celu pogłębienia nauki chrześcijańskiej. Odnalazł mistrza w Aleksandrii w osobie Pantajnososa. Po jego śmierci został kierownikiem szkoły aleksandryjskiej. W czasie prześladowania chrześcijan w roku 202 Klemens opuścił Aleksandrię. Zmarł w 212 lub 215 roku. Kościół nie zaliczył go do grona świętych, gdyż jego nauki wydawały się częściowo podejrzone. Ten osąd był pochopny. Klemens Aleksandryjski zasłużył na lepszą pamięć.

Do jego głównych dzieł należą trzy, które stanowią rodzaj „trylogii”:

- *Protreptyk (Protreptikos pros Hellenos)*. W dziele tym autor zachęca Greków do nawrócenia.

- *Pedagog (Paidagogos)*, lub inaczej „Wychowawca”, zawiera pouczenia moralne, rady i wskazówki dla nawróconych.

- *Stromaty (Stromateis)*, „Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy” (gnozy). Zawierają wykład doktryny chrześcijańskiej, ówczesnej nauki Kościoła.

Do innych znanych dzieł Klemensa Aleksandryjskiego należy pismo: *Który człowiek bogaty może być zbawiony?*

Klemens bronił wiary przed herezjami stosując filozofię chrześcijańską. Starał się ukazać zgodność wiary i wiedzy. Chrystusa ukazywał jako odwieczną Mądrość i Światłość pochodzącą od Ojca. Kościół określał jako szkołę Logosu. Bronił świętości małżeństwa. Głosił, że nośnikiem Dobrej Nowiny jest Słowo mówione i pisane. Nauka Chrystusa nie może być skażona, a jej głosiciele winni rozwijać się umysłowo, moralnie i duchowo.

Stanisław Hozjusz powoływał się na dzieło Klemensa Aleksandryjskiego *Stromaty*¹⁰. Strona 51(55)¹¹: *Jeśliż prorockiego też pisma używać śmieją, ci, którzy kacerstwa naśladują. Naprzód nie wszystkiego, potym niezupelnego używają, ani też całego tekstu Proroctwa powiedają. Ale tylko wątpliwe słowa wybierając, na swoją stronę mniemanie przenoszą, słówka i tu i ówdzie chwytając, jakoby kwiatki; nie chcą rozbaczać, co by się przez nie rozumiało, ale tylko samych gołych słów źle*

⁹ B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, Warszawa 1990, s. 227–284; H. v. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, Warszawa 1967, s. 31–42; J. Czuj, *Patrologia*, Poznań 1954, s. 63–64; F. Drażkowski, *Patrologia*, Pelplin – Lublin 1999, s. 112–118; E. Früchtel, *Klemens von Alexandrien*, *LThK*, VI, s. 126–127; S. Pieszczołch, *Patrologia*, Gniezno 1994, t. I, s. 57–58; t. II, s. 63–70.

¹⁰ Clemens Alexandrinus, *Stromata* (PG 8).

¹¹ Nr strony, w nawiasie nr przypisu z książki: „O Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym”.

używają. A tak prawie snadź we wszystkich słowach, które oni przynoszą najdziesz to, że tylko na samych imionach a słowach się sadząc, wyrozumienia ich różnie odmieniają.

W wypowiedzi tej zawarta jest krytyka pod adresem tych, którzy słowa Pisma Świętego wykorzystują dla własnej wygody. Kto strzeże Słowa Bożego ten jest szczęśliwy.

B. Orygenes¹²

Urodził się w 185 roku w Aleksandrii z rodziców chrześcijańskich. Jego ojciec poniósł śmierć męczeńską w 202 roku. Orygenes pragnął męczeństwa za wiarę i nie bał się śmierci, lecz matka mu w tym przeszkodziła. Orygenes był najstarszy z siedmiorga rodzeństwa, pomagał rodzinie pracując jako nauczyciel, był kierownikiem Szkoły Katechetycznej. Pozbawił się męskości biorąc dosłownie urywek Ewangelii św. Mateusza 19,12.

Zasłynął jako wybitny nauczyciel i teolog, na jego wykłady uczęszczali także heretycy i poganie. Gdy w 216 roku wybuchły w Aleksandrii zamieszki na tle religijnym wyjechał do Palestyny, gdzie głosił homilie, chociaż nie był jeszcze kapłanem. Nawracając zamożnego Ambrożego Orygenes zyskał w nim mecenasa, który wynajął mu zespół tachygrafów i kopistów, aby mógł im dyktować swoje dzieła. W roku 230 biskupi greccy zaprosili go do Aten na dyskusję z heretykami. Biskup Teokryt i Aleksander udzielili mu święceń kapłańskich, których nie uznał biskup Aleksandrii Demetriusz. Nie zostały uznane jego święcenia kapłańskie także na synodach w Aleksandrii. Orygenes otworzył szkołę w Cezarei Palestyńskiej. W 240 roku Orygenes rozstrzygał spory teologiczne w Atenach i Nikomedii. W 250 roku został uwięziony za cesarza Decjusza, a rok po uwolnieniu nie powrócił już do zdrowia. Zmarł w Tyrze w 254 roku. Orygenes był najpłodniejszym pisarzem starożytnym. Jest autorem tysięcy traktatów, ustalonych zostało osiemset tytułów. Znany jest głównie z twórczości biblijnej.

Heksapla, czyli równoległe zestawienie sześciu tekstów Starego Testamentu, nie dochowała się do naszych czasów. Napisał też komentarze do wszystkich ksiąg Starego i Nowego Testamentu. Zachowały się urywki z 574 homilii w przekładzie łacińskim, a tylko 21 w oryginale greckim. Do pism apologetycznych należy traktat *Przeciw Celsusowi*, do dogmatycznych *O zasadach*, do ascetycznych *O modlitwie*.

Wyróżniał trzy sensory Pisma Świętego: historyczny, duchowy i budujący. Głosił teorię ostatecznego zbawienia, nawet szatana, tak zwaną „Apokatastazę”. Uczył, że odpuszczenie grzechów otrzymuje się przez chrzest, męczeństwo, jałmużnę, przebaczenie, nawrócenie, miłość i wyznanie kapłanowi. Był geniuszem Kościoła, można go postawić obok św. Augustyna i św. Tomasza z Akwinu, zapewniając należne miejsce w historii.

¹² B. Altaner, jw., s. 284–300; H. v. Campenhausen, jw., s. 43–60; H. Crauzel, Origenes, LThK VII, s. 1230–1235; J. Czuj, jw., s. 64–68; F. Drączkowski, jw., s. 118–126; S. Pieszczoł, jw., t. I, s. 58–63; t. II, s. 70–86.

Stanisław Hozjusz przytaczał fragmenty homilii Orygenesza. Strona 66(88)¹³: *W rękach swych poniosę Cię etc. Skądże ty dyjable to wiedzieć możesz, że to pisano jest? Izalliś ty Proroki czytał alboś Pismo święte uznał? Chocia ty milczysz, ja za cię odpowiem. Czytałeś nie przeto, żebyś sam z czytania świętych lepszym był, ale żebyś prostością ty, który się tylko litery dzierżą, zabijał. Wiesz, iżę gdybyś im z inszych ksiąg mówić chciał, tak byś ich nie oszukał, ani by co ważyć mogło twierdzenie twoje.*

Szatan nie może znać prawd zawartych w słowach Pisma Świętego, lecz kusi. Orygenes przestrzega czytelnika, ażeby nie dał się zwieść szatanowi. Strona 70(95)¹⁴: *częstokroć tych usta dyjabeł otwarza, którzy Boże słowa mówią. Które nieprawdę mówi to jest pewna, że dyjabeł otwarza usta jego, aby nieprawdę mówił*

W innym tekście zauważa, że kto głosi błędne nauki, to przemawia przez niego diabeł.

Stanisław Hozjusz mógł korzystać z homilii drukowanych wraz z homiliami o Ewangeliach św. Grzegorza Wielkiego¹⁵, które dochowały się do naszych czasów w dwóch wydaniach z XV wieku, egzemplarze w bibliotekach krakowskich.

2. Piśmiennictwo afrykańskie

Kardynał Stanisław Hozjusz w swym dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* opierał się na pismach Tertuliana i św. Cypriana.

A. Tertulian¹⁶

Urodził się w 155 roku w Kartaginie, w zamożnej rodzinie pogańskiej. Otrzymał wykształcenie klasyczne, filozoficzne i prawnicze. Uczył retoryki w Kartaginie, potem był adwokatem w Rzymie. W 195 roku przyjął chrześcijaństwo i powrócił do Kartaginy. W 207 roku przystąpił do sekty montanistów, szerzącej rygorystyczny moralny i ascetyzm. Zmarł w 220 roku w Kartaginie. Miał gwałtowny charakter. Występował przeciwko poganom, żydom, heretykom, później także przeciwko katolikom.

Jego twórczość była bogata, zachowało się 31 dzieł, które można ująć w trzy grupy: dzieła apologetyczne, dogmatyczno-polemiczne, moralno-ascetyczne. Dochodzą pisma z okresu montanistycznego.

W swych naukach błędnie wskazywał filozofię, jako źródło herezji. Myślał kategoriami prawniczymi. Boga uznawał za dawcę prawa, a Ewangelię za prawo chrześcijan. Grzech jest naruszeniem prawa Bożego. Poprawnie sformułował naukę

¹³ Origenes, Homilia 31 in Lucam (PG 13).

¹⁴ Origenes, In Exodum homilia 3 (PG 12).

¹⁵ Gregorius I Magnus papa s., Homiliae super Evangeliiis. [Augsburg] 1473. IBP 2487; Venezia; 1493. IBP 2488.

¹⁶ B. Altaner, jw., s. 228–248, H. v. Campenhausen, jw., s. 182–210; J. Czuj, jw., s. 72–77; F. Drączkowski, jw., s. 127–140; B. Kötting, Tertullian, LThK IX, s. 1370–1374; S. Pieszczoł, jw., t. I, s. 47–51; t. II, s. 48–55.

o Trójcy Świętej. Pierwszy posłużył się wyrazem *Osoba (Persona)*. O Chrystusie głosił, że ma dwie natury w jednej Osobie.

Stanisław Hozjusz korzystał z jednego spośród dzieł Tertuliana zaliczanych do dogmatyczno-polemicznych. Strona 48(52)¹⁷: *Często heretykowie mawiali: „Szukajcie a najdziecie, badajcie się Pisma. A upomina też wiernie, żeby wždy kiedy koniec taki uczynili temu szukaniu i przekłada tamże wiarę nad ćwiczenie Pisma. [...] Pismem z nami czynią heretykowie; z Pisma radzą. Azaby mogli skąd inąd radzić o rzeczach wiary, jeśli nie z Pisma wiary?”*

W powyższym tekście Tertulian przestrzega przed heretykami przyjmującymi dosłownie słowa Pisma Świętego, co jest często niezgodne z nauką Kościoła. Indywidualna interpretacja prowadzi do herezji.

Stanisław Hozjusz mógł korzystać z weneckiego wydania *Apologetyka* Tertuliana¹⁸ z końca XV wieku, którego egzemplarz zachował się między innymi w Krakowie.

B. Św. Cyprian¹⁹

Urodził się między 200 a 210 rokiem, prawdopodobnie w Kartaginie, w zamożnej rodzinie pogańskiej. Otrzymał prawnicze i retoryczne wykształcenie. W roku 246 przyjął chrzest, rozdał majątek ubogim i wkrótce przyjął święcenia kapłańskie. Na przełomie 248/249 roku został biskupem. Zwalczał schizmy, organizował pomoc dla ofiar zarazy, która wybuchła w Kartaginie. Podczas prześladowania za czasów cesarza Waleriana został wygnany na pustynię, skąd pisał listy do chrześcijan. Po powrocie do Kartaginy poniósł w 258 roku śmierć męczeńską, święty mieczem.

Jego dzieła dotyczyły problematyki kościelno-dyscyplinarnej i moralno-ascetycznej. Napisał 65 listów, stanowiących źródło do poznania dziejów Kościoła.

Stanisław Hozjusz przytacza zdanie św. Cypriana z *Kazania o Wieczery Pańskiej*. Strona 93(118)²⁰: *Jedli i pili z jednego chleba według osoby widomej*.

Słowa te świadczą o tym, że komunია przyjęta pod jedną postacią chleba jest tak samo ważna jak pod dwiema.

Stanisław Hozjusz mógł korzystać z któregoś z wydań dzieł św. Cypriana z XV wieku²¹. Egzemplarz jednego z nich zachował się do naszych czasów w Krakowie.

¹⁷ Tertullianus, De praescriptione haereticorum (PL 2).

¹⁸ Tertullianus, Quintus Septimus Florentinus, Apologeticus contra gentes, Venezia [n.p. 1494], IBP 5205.

¹⁹ B. Altaner, jw., s. 257–267; H. v. Campenhausen, jw., s. 211–233; J. Czuj, jw., s. 79–82; F. Drączkowski, jw., s. 140–146; W. Myszor, Cyprian, Thascius Caecilius Cyprianus, EK, t. 3, k. 690–693; S. Piesszoch, jw., t. I, s. 67–69; t. II, s. 86–92.

²⁰ Cyprianus, Sermo de coena Domini (PL 4).

²¹ Cyprianus, Caecilius, Opera, Venezia 1483, IBP 1821; [Deventer, ca 1480] IBP 1822; [Stuttgart, ca 1486] IBP 1823.

II. OJCOWIE OD SOBORU NICEJSKIEGO DO SOBORU CHALCEDOŃSKIEGO (325–451)

W niniejszym rozdziale omówieni zostaną: 1. Ojcowie aleksandryjscy i Egipcjanie, 2. Pisarze Azji Mniejszej, 3. Pisarze Syrii i Palestyny, 4. Historycy kościelni, 5. Pisarze Italii, 6. Pisarze Galii, 7. Pisarze afrykańscy.

1. Ojcowie aleksandryjscy i Egipcjanie

Kardynał Stanisław Hozjusz w dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* opierał się na pismach św. Atanazego Wielkiego i św. Cyryla Aleksandryjskiego.

A. Św. Atanazy Wielki²²

Urodzony w 295 roku w Aleksandrii, teolog i pisarz, walczył z arianizmem. Otrzymał wykształcenie klasyczne, znał język koptyjski, był biblistą i miłośnikiem życia ascetycznego. W 328 roku został wyświęcony na biskupa Aleksandrii. Występował przeciwko heretykom, oni za to go nienawidzili i oskarżali, ale zarzuty odpierał zwycięsko. Aż pięciokrotnie był na wygnaniu, za każdym powrotem lud witał go entuzjastycznie. W 335 roku synod w Tyrze skazał go na wygnanie do Trewiru w dzisiejszych Niemczech. Od 339 roku przebywał siedem lat na wygnaniu w Rzymie. Lata 346–356 to „złota dekada” w jego życiu — zajmował się duszpasterstwem i pracą pisarską w Aleksandrii. Potępiony przez synody w Arles (353) i w Mediolanie (355). Przez 6 lat był na wygnaniu, przebywał w pustelniach i klasztorach egipskich. Z racji spędzenia siedemnastu lat na wygnaniu św. Atanazy nazywany jest „biskupem wygnania”. Należy do Wielkich Doktorów Kościoła Wschodniego. Zmarł w Aleksandrii 2 maja 373 roku.

Dzieła św. Atanazego można podzielić na cztery grupy: pisma dogmatyczne, polemiczne, ascetyczne oraz listy.

W nauczaniu św. Atanazy był wierny nauce Chrystusa Pana. Boga określał jako niematerialnego, wiecznego, najprostszego, niepojętego i transcendentnego, który jest miłujący przez Słowo. Trójcę Świętą określał jako doskonałą i niepodzielną. Dzieła św. Atanazego przenikał duch, siła, prostota i wysoki polot.

Stanisław Hozjusz w omawianym dziele oparł się na jednym z jego listów przytaczając obszerny fragment. Strona 57(66)²³: *Germinius, Auxentius, Valens, Ursacius, Demophilus a Gaius karteczkę jakąś swego wyznania wiary podali, a to wyznanie nad wszystkie concilia przełożone być żądali. Cóż na to powszechnego Kościoła Ojcowie w Aryminie na ten czas zebrani odpowiedzieli? My nie dlategoś-*

²² B. Altaner, jw., s. 373–383; H. v. Campenhausen, jw., s. 73–86; J. Czuj, jw., s. 92–95; F. Drączkowski, jw., s. 188–197; E. Florkowski, Atanazy Wielki, EK, t. 1, k. 1026–1029; S. Pięszczoł, jw., t. I, s. 80–82; t. II, s. 102–108.

²³ Athanasius, Epistola de Synodis Arimini et Seleucia congregatis (PG 26, 681–793).

my się tu zjechali, przestawali, żebyśmy wiary potrzebowali (bo mamy zdrową wiarę), ale iżbyśmy ty, którzy przeciw prawdzie mówią, a nowinki wynajdują, zesromocili. Jeżliże wy tedy takeście to wyznanie pisali, jako byście dopiło poczynali wierzyć, jeszcze nie możecie miani być za kleryki, gdyż dopiło teraz prostych artykułów wiary poczynacie się uczyć. Ale jeżliżeście tym umysłem tu przyszli, którym i my niechajże będzie wszech społeczna zgoda, a kacyrstwa niechaj będą od nas przekłete, a podanie ojców naszych trzymajmy, aby na potym wzięte ledajakie przyczyny synodów nie wracały, gdyż już raz oni wszyscy, którzy się byli w Nicee zjechali, wszystko dobrze przed nami postanowili.

Hozjusz krótko wprowadził drugie przytoczenie: *Niestłuzna się jakaś rzecz onym ojcom widziła, żeby jaka nowa wiara albo nowe wyznanie wiary miało być przywodzono, a o tej wątpiono, którą od swych starszych przyjęli. A dla teźże przyczyny w onym liście, który do Konstancyjusza cesarza pisali, iż tych używali powieda tenże Atanasius: „Prosimy pokornie twej miłości, żebyś łaskawymi uszyna a wesolą twarzą pošły nasze przyjął, a ku sromocie zmarłych ojców, a czemu co nowego, abyś wwodzić nie dopuszczał, ale żebyś nam dopuścił w postanowieniu a dekretach starszych naszych trwać, którzy i wielkim dowcipem, i opatrnością, i Duchem Świątym wszytki rzeczy postanawiali. Bo zaiste ty rzeczy nowe, które ci wnaszają, wierzącym niewiernosc, a niedowiarkom okrutność przynoszą”.*

W liście o synodach w Rimini i Seleucji św. Atanazy potępił poglądy heretyków na nich głoszone. Wiara jest tylko jedna i żaden człowiek nie może jej poprawiać. Św. Atanazy polemizując z przeciwnikami bronił nauk Soboru w Nicei, dotyczących wiary.

Stanisław Hozjusz korzystał z dzieła św. Atanazego zawartego być może w wydaniach z XV wieku w łacińskim przekładzie, których egzemplarze dochowały się do dziś w Krakowie²⁴.

B. Św. Cyryl Aleksandryjski²⁵

Należał do Doktorów Kościoła Wschodu. Urodził się w Aleksandrii w 375 roku. W 412 roku został wybrany na patriarchę Aleksandrii. Ostro walczył z wrogami chrześcijaństwa, a w *Liście Wielkanocnym* w roku 429 zaproteutował przeciwko nauce patriarchy Konstantynopola Nestoriusza. Zwrócił się o poparcie do papieża Celestyna I, i w efekcie Synod Rzymski w 430 roku potępił nauki Nestoriusza. Z polecenia papieża Cyryl Aleksandryjski pod groźbą klątwy wezwał Nestoriusza do odwołania błędów. W odpowiedzi Nestoriusz poprosił cesarza Teodozjusza o zwołanie synodu w Efezie. Było to w roku 431. Synod został później uznany za Sobór Powszechny, przewodniczył mu Cyryl Aleksandryjski. Nestoriusz został złożony z urzędu, jego nauka potępiona, a Maryja uroczyście ogłoszona

²⁴ Ahtanasius, *Contra haereticos et gentiles*. Lat. Trad. Omnibonus Leonicus, Vicenza 1482. IBP 596; *De homousio contra Arrium*, Paris 1500. IBP 597; *In Psalmorum effectus et proprietates divina sequestratio*. Trad. Angelus Politianus, [Augsburg, post 20 XI 1500] IBP 598.

²⁵ B. Altaner, jw., s. 388–393; H. v. Campenhausen, jw., s. 157–168; J. Czuj, jw., s. 122–124; F. Drączkowski, jw., s. 200–210; W. Kania, J. Misiurek, Cyryl Aleksandryjski, EK, t. 3, k. 701–704; S. Pieszczołch, jw., t. I, s. 117–119; t. II, s. 179–182.

została Matką Bożą. Na wieść o tym cesarz Teodozjusz zdjął z urzędu Cyryla i Nestoriusza i kazał ich uwięzić. Cyryl został uwolniony po wielu pertraktacjach. Zmarł w 444 roku.

Pisma św. Cyryla można podzielić na trzy rodzaje: egzegetyczne, dogmatyczno-polemiczne i pastoralne. Pisma dogmatyczno-polemiczne można podzielić na anty-ariańskie i anty-nestoriańskie. Ważnym dziełem Cyryla Aleksandryjskiego jest jego *List do Nestoriusza* włączony do akt Soboru Efeskiego. Dokument ten zawiera naukę o Wcieleniu Syna Bożego. List ten przełożył na język polski i wydał ks. prof. Franciszek Drączkowski²⁶.

Cyryl Aleksandryjski położył wielkie zasługi dla chrystologii. W sporach z nestorianami precyzyjnie ujmował swoje twierdzenia. Wyjaśniał zagadnienie zjednoczenia natury Boskiej i ludzkiej Chrystusa Pana. Zjednoczenie to nazwał „Unią hipostatyczną”. Nie znosi ona natur.

Jego nauka jest również maryjna. Nazywał Maryję Bogarodzicą (*Theotokos*) — Matka Boga-Człowieka, Matka Chrystusa Pana.

Stanisław Hozjusz w dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* powoływał się także na nauki św. Cyryla Aleksandryjskiego przytaczając fragmenty jego pism. Strona 61(72)²⁷: *Wszyscy kacyrze z Pisma Duchem Świętym natchnionego swoich błędów zbierają przyczyny, gdy to złością swą każą, co jest dobrze od Ducha Świętego powiedziano. A tak na głowy swe płomień, który nigdy wygaszon nie będzie żażęją.*

Heretycy nie kierują się w interpretowaniu słów Pisma Świętego Duchem Świętym, dlatego popełniają błędy.

W innym miejscu czytamy: Strona 141(168)²⁸: *Który nad to co z Pisma świętego inszego uczy, być Syna Bożego, a inszego, który z Panny Maryjej wzięt jest za Syna, jako my. Albo jeśliby kto mówił, że Ciało Pana naszego z wierzchu było, a nie z Panny Maryjej; albo, że wszystko Bóstwo w Ciało się obróciło; albo zmieszane, albo odmienione, albo że cierpieć może Pana naszego Bóstwo; albo że nie ma być chwalono Pańskie Ciało, jako to człowiecze. Tego przeklina święty a powszechny Kościół krześcijański, będąc w tym posłuszny Bożemu Apostołowi mówiącemu: „Jeśliby wam kto inszą Ewanjeliją opowiedał nad tę, którąście przyjęli, niechaj będzie przeklęty”.*

Kardynał Hozjusz przytacza słowa Świętego Cyryla broniącego prawdziwej wiary, którą głosi Kościół Chrystusowy. Trzeba jej strzec: Jest tylko jedna Ewangelia (św. Paweł Apostoł).

2. Pisarze Azji Mniejszej

Kardynał Stanisław Hozjusz w Księgach *O Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* opierał się na pismach dwóch Ojców Kapadockich: św. Bazylego Wielkiego i św. Grzegorza z Nazjanzu.

²⁶ F. Drączkowski, jw., s. 205–208.

²⁷ Cyrillus Alexandrinus, Epistola 28.

²⁸ Cyrillus Alexandrinus, De recta fide ad Reginas (PG 76).

A. Św. Bazyli Wielki²⁹

Należy do Wielkich Doktorów Kościoła Wschodniego i jest też jednym z trzech Ojców Kapadocji. Urodził się w 330 roku w Cezarei Kapadockiej w zamożnej rodzinie chrześcijańskiej. Spośród dziesięciorga rodzeństwa trzech braci zostało biskupami: Bazyli Wielki, Grzegorz z Nyssy i Piotr z Sebasty, a siostra ich Makryna wiodła życie ascetyczne.

Bazyli studiował w Cezarei i w Atenach, gdzie zaprzyjaźnił się z Grzegorzem z Nazjanzu. W 358 roku przyjął chrzest, został pustelnikiem, majątek rozdał ubogim i założył klasztor. W 364 roku przyjął święcenia kapłańskie, a w 370 roku został biskupem. Założył szpitale dla chorych i domy dla podróżnych. Należy do twórców życia monastycznego. Zmarł 1 stycznia 379 roku.

Jego dzieła można zaszerzować do pięciu grup, jako dogmatyczne, ascetyczne, pedagogiczne, homilie i mowy, oraz listy.

Gdy chodzi o naukę św. Bazylego to on pierwszy określił Trójcę Świętą jako jedyną istotę w trzech hipostazach. Pisał o pokucie kościelnej. W swoich ascetycznych naukach łączył surowość z umiarkowaniem. Jego monastycyzm, zwany bazylikańskim, jest personalistyczny i rodzinny.

Stanisław Hozjusz w omawianym dziele korzystał z *Homilii o sześciu dniach stworzenia (In Hexaëmeron)*. Strona 75(99) i 126(152)³⁰: [...] *ci, którzy prawdę fałszują, nie przystosują swojej myśli Pismu, ale na swoją wolę Pismo naciągają. [...] Młodzieńcykom przystoją takie mowy, bowiem ci, i którzy im są podobni, takie rzeczy lubią. Ale którzy się w Piśmie św. schowali, nie mogą cierpieć, żeby syllaba jaka z nich miała przyjść w niebezpieczeństwo. I zwykli jeśliby tego potrzeba była wszelaką śmierć dla nich podejmować.*

W obydwu fragmentach jest mowa o fałszowaniu słów Pisma Świętego dla własnej wygody.

Stanisław Hozjusz korzystał z różnych dzieł św. Bazylego w łacińskim przekładzie³¹, miał też do dyspozycji dzieła św. Bazylego w wielu wydaniach z XV wieku, których egzemplarze do dziś dnia dochowały się w Krakowie i Włocławku³².

²⁹ B. Altaner, jw., s. 395–404; H. v. Campenhausen, jw., s. 87–102; J. Czuj, jw., s. 101–104; F. Drączkowski, jw., s. 216–229; S. Pieszczoł, jw., t. I, s. 86–88; t. II, s. 109–116; M. Szegda, Bazyli Wielki, EK, t. 2, k. 135–137.

³⁰ Basilus Magnus, *Homiliae in hexaëmeron*. (PG 30, 869–986).

³¹ Św. Bazyli Wielki, *Wybór homilii i kazań*, tłum. T. Sinko, Kraków 1947, s. 169.

³² Basilus Magnus, *De legendis libris gentilium*. Lat. Trad. Leonardus Brunus Aretinus, [Milano, ca 1474.] IBP 870; [Leipzig ca 1489–1496] IBP 871; [Leipzig, ca 1490–1494] IBP 872 oraz w: Vergerius Petrus Paulus, *De ingenuis moribus etc.* Brescia 1485, IBP 5538; *Homilia XXII. De legendis libris gentilium*, Lat. Trad. Leonardus Brunus Aretinus, oraz: *Homilia XI De invidia*, Lat. Trad. Nicolaus Perottus, w: *Censorinus, De die natali etc.* Bologna, 1497 IBP 1494; *De legendis libris gentilium*, także w: Hieronymus, *Epistulae duae ad Athletam et Heliodorum etc.* [Deventer, ca 1500] IBP 2798; *Regula*. Lat. Trad. Rufinus Aquileiensis. *Epistula de forma honestae vitae*, w: Ioannes Franciscus Brixianus, *Regulae ss. Benedicti, Basilii, Augustini, Francisci etc.*, Venezia 1500, IBP 3117.

B. Św. Grzegorz z Nazjanzu³³

Był Wielkim Doktorem Kościoła Wschodniego oraz jednym z trzech Wielkich Ojców Kapadocji. Urodził się w Arianzos koło Nazjanzu w zamożnej rodzinie chrześcijańskiej. Od dzieciństwa ukochał naukę. Studiował w Cezarei Kapadockiej, Cezarei Palestyńskiej, Aleksandrii i Atenach. Jego przyjacielem był Bazyl Wielki. Interesowało go życie mnisze, ale wrócił do Nazjanzu i był podporą swych starych rodziców. W Boże Narodzenie 361 roku przyjął święcenia kapłańskie. Wkrótce udał się na pustynię, lecz powrócił do ojca. W 372 roku został biskupem miasteczka Sasima niejako wbrew swojej woli, praktycznie tego urzędu nie objął. Sobór Konstantynopolitański w 381 roku uznał Grzegorza za biskupa Konstantynopola, ale i z tego szczytu Grzegorz ostatecznie zrezygnował. Zmarł w Arianzos w 390 roku.

Na jego twórczość składają się mowy, listy i poezje. Był twórcą słownictwa teologicznego. Akcentował jedność Trójcy Świętej. Wyraźnie nazywał Bogiem Ducha Świętego. Maryi przyznawał tytuł Bogarodzicy. Św. Grzegorza zalicza się do przedstawicieli liryki i uznaje się za największego poetę przed Romanosem. Uchodzi też za pierwszego wielkiego przedstawiciela humanizmu chrześcijańskiego.

Stanisław Hozjusz powoływał się na fragment *Mów św. Grzegorza z Nazjanzu*, który wskazuje na to, że tylko wyznaczeni ludzie mogą być egzegetami: Strona 163(197)³⁴: [...] *nie na wszystkie zależy o rzeczach Boskich kazać, ale też i nie każdego czasu i nie przed każdym i nie o wszystkich gadać się godzi. Ale trzeba baczyć kiedy, a u których, a ku któremu by końcu to miało być.*

3. Pisarze Syrii i Palestyny

Kardynał Hozjusz w swym dziele powołuje się na fragment wypowiedzi Św. Jana Chryzostoma, czyli Złotoustego.

A. Św. Jan Chryzostom³⁵

Należał do Wielkich Doktorów Kościoła Wschodu. Urodził się około 354 roku w Antiochii. Pochodził z arystokratycznej rodziny chrześcijańskiej. Jego matka młodo owdowiała i sama wychowywała jedynaka. Jan studiował Pismo Święte, filozofię i retorykę. Przez 4 lata był pustelnikiem w pobliżu Antiochii. Uczył się na pamięć całego Pisma Świętego. Umartwiał się zbytnio i popadł w chorobę.

³³ B. Altaner, jw., s. 404–410; H. v. Campenhausen, jw., s. 103–115; J. Czuj, jw., s. 104–107; F. Drączkowski, Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz Teolog, EK, t. 6, k. 313–316; tenże, Patrologia, jw., s. 229–238; S. Pięszczoch, jw., t. I, s. 88–90; t. II, s. 117–125.

³⁴ Gregorius Nazianzenus, Orationes 1.

³⁵ B. Altaner, jw., s. 434–445; H. v. Campenhausen, jw., s. 140–156; J. Czuj, jw., s. 115–121; F. Drączkowski, Jan Chryzostom, Jan Złotousty, EK, t. 7, k. 766–769; tenże, Patrologia, jw., s. 279–290; S. Pięszczoch, jw., t. I, s. 98–100; t. II, s. 133–137.

Powrócił do Antiochii w 386 roku, został kapłanem. Przez 20 lat głosił kazania w Antiochii. Zyskał sławę wielkiego mówcy i przydomek „Złotousty” już w VI wieku.

W 397 roku został patriarchą Konstantynopola. Tępił zbytek, narażając się swą prostolinijnością tym, którym wytykał przepych i niesprawiedliwość. W roku 403 został skazany na wygnanie do Bitynii, a po raz drugi do Pityonu. W 407 roku w drodze na wygnanie zmarł z wyczerpania.

Św. Jan Złotousty był autorem homilii, mów, traktatów i listów. Mowy dzielą się na cztery grupy: moralne, liturgiczne, pochwalne i okolicznościowe.

Jan Chryzostom był duszpasterzem, ascetą, moralistą i doskonałym egzegetą, nie zajmował się wielkimi sporami teologicznymi IV wieku.

Kardynał Hozjusz w swych dziełach bardzo często powoływał się na dzieła św. Jana Chryzostoma, a w niniejszym dziele przytacza fragment jednego z jego listów, gdzie jest mowa o tym, iż Galatowie nie dali się zwieść obcym naukom, w których kryła się przebiegłość diabelska, lecz słuchali Pawła Apostoła, głoszącego wiarę Chrystusa i Kościoła. Strona 43–44(47)³⁶: *Takowa jest chytrłość dyjabelska, iż nigdy jawnie nie kładzie sidła, którym ludzi chwyta. Bo kiedy by oni jego studzy byli rzekli: odstąpcie od Krystusa Galatowie, strzegli by się ich byli jako fałszyrzów, a zwodźców. Ale iż dopuścili im trwać w wierze, a zdradę swoją przykrywali imieniem Ewanjelijej, z wielką śmiałością a bez karania podkopywali dom Pański, to jest uczyniwszy sobie to przykrycie imienia świętego, pod nim się łatwie kryli ci, którzy dom Boży podkopywali. A iż tedy oni swój fałsz zwali Ewanjeliją, przeto Paweł św. i to imię ich burzy, a przeciwko niemu walczy etc.*

Hozjusz dzieła św. Jana Złotoustego miał do dyspozycji przede wszystkim w wydaniach z XV wieku³⁷, których egzemplarze zachowały się do dziś w księgozbiorach Krakowa, lecz także Gdańska, Pelplina, Torunia, Włocławka. Miał także nowsze wydania z pierwszej połowy XVI wieku, w tym wiele krakowskich w przekładzie nie tylko podziwianego Erazma z Rotterdamu oraz bliskiego mu Marcina Kromera, lecz nawet swoim własnym³⁸. Dochowały się ich egzemplarze w Krakowie, Gdańsku, Pelplinie, Toruniu, Włocławku, a w Uppsali wspomniany wyżej egzemplarz, stanowiący osobistą własność Hozjusza, z własnoręczną dedykacją od Marcina Kromera³⁹.

³⁶ In Epistolam ad Galatas commentarius (PG 61).

³⁷ W: Augustinus Aurelius s., Expositio in omnes Pauli epistolas, Paris 1499, IBP 648; Homiliae super epistolas s. Pauli, [Urach, 1483/5?] IBP 3101.

³⁸ Ioannes Chrysostomuss, Libellus elegans in quo confert verum monachum, cum principibus, divitibus ac nobilibus non huius mundi Stanislaio Hosio interprete, Cracoviae 1528, Estr XIV, s. 404.

³⁹ Ioannes Chrysostomuss., Aliquot Orationes Graecae et Latinae, ante hoc tempus Graece nunquam editae, Latine tantum semel cum Epiphaniis quadam oratione ac Historia de Jesu Christo; interpretibus Martino Cromero et Vito Amerpachio, Basileae 1552, Estr XIV, s. 405; Trypućko, jw., [1188].

4. Historycy kościelni

Kardynał Hozjusz opierał się w omawianym dziele na pismach trzech historyków kościelnych, a mianowicie: Sokratesa Historyka, Sozomena i Rufina a Akwilei. Kasjodor z tych pism przetłumaczonych na łacinę przez Epifaniasza Scholastyka złożył 12 ksiąg *Historia Ecclesiastica Tripartita*.

A. Sokrates Historyk⁴⁰

Sokrates urodził się około 380 roku w Konstantynopolu, gdzie zdobył wykształcenie retoryczne i prawnicze. Potem został adwokatem. Nosił przydomek „Scholastyk”, który oznaczał człowieka o wykształceniu prawniczym. Miał dwóch nauczycieli Heliadosa i Ammoniosa. Zmarł w 450 roku.

Opracował *Historię Kościelną*⁴¹ w siedmiu księgach obejmującą lata 306–439, a w nich panowanie siedmiu cesarzy. Jest to kontynuacja dzieła Euzebiusza z Cezarei. Źródła dobierał krytycznie, przytaczał akta soborowe, listy cesarzy i biskupów, powoływał się na pisma Ojców Kościoła. Miał sympatię dla nowacjan. Teologicznym sporom poświęcał mało uwagi.

Kardynał Hozjusz dwukrotnie cytuje fragmenty z *Historii Kościelnej* Sokratesa. Dotyczą one sporów teologicznych rozstrzyganych na Soborze Nicejskim, gdzie jedni popierali błędne nauki Ariusza, a inni strzegli zdania Bożego. Głos kościelny musi być tożsamy z głosem Bożym. Strona 55(61)⁴²: *ani słuchać mogli tak bezbożnego błędu Aryjuszowego i ślepoty umysłu jego, a słów bluźniących.*

Strona 74(98)⁴³: *Constantinus cesarz zdanie tych wszystkich, którzy się byli zjednali na Concilium Niceńskie, Bożym zdaniem zowie, bo głos kościelny jest głos Boży przezeń mówiący.*

Kardynał Hozjusz mógł korzystać z wyjątków wybranych przez Kasjodora do jego *Historia Tripartita* w jej wydaniach z XV wieku⁴⁴, których egzemplarze dochowały się do dziś w Krakowie, albo też z wydanej w Bazylei w 1523 roku wraz z *Historią Kościelną* Euzebiusza z Cezarei, uzupełnianą przez Rufina z Akwilei⁴⁵.

⁴⁰ B. Altaner, jw., s. 319; J. Czuj, jw., s. 190; F. Drączkowski, jw., s. 301; E. Perichon, Sokrates Scholasticus, LThK, IX, s. 859; S. Pieszczołch, jw., t. I, s. 141.

⁴¹ Sokrates, Scholasticus Constantinopolitanus: *Historia ecclesiastica* (PG 67).

⁴² Sokrates, Scholasticus Constantinopolitanus, *Historia ecclesiastica*. Liber I, cap. 9.

⁴³ Sokrates, Scholasticus Constantinopolitanus, *Historia ecclesiastica*. Liber II, cap. 9.

⁴⁴ Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius, *Historia ecclesiastica tripartita*. [Augsburg] ca 5 II 1572, IBP 1451; [Köln, ante 6 V 1478], IBP 1452; [Strassburg, post 1550?], IBP 1453.

⁴⁵ Sokrates, Scholasticus Constantinopolitanus: *Historia ecclesiastica*, w: Eusebii Pamphili Caesariensis episcopi, *Ecclesiasticae Historiae libri 9*; *Historiae Ecclesiasticae Rufino auctore libri 2*, *Historiae Ecclesiasticae Tripartite ex tribus Graecis auctoribus Sozomeno, Socrate et Theodoro ab Epiphano Scholastico versis per Cassiodorum Senatorem in Epitome redactae libri 12*, Basileae 1523, Estr XVI, 110.

B. Sozomen⁴⁶

Hermiasz Sozomen z Salaminy urodził się w drugiej połowie IV wieku koło Gazy w Palestynie z rodziców chrześcijańskich. W dzieciństwie miał kontakt z palestyńskimi mnichami. Przebywał w Italii. Od 425 roku przeniósł się na stałe do Konstantynopola, gdzie był adwokatem (scholastykiem).

Dziełem jego jest *Historia kościelna*⁴⁷ w dziewięciu księgach, obejmująca lata 324–439. Zadeedykował ją cesarzowi Teodozjuszowi II. Wprowadził uzupełnienia do dzieła Sokratesa, z którego korzystał. Bazował na własnych wspomnieniach, aktach urzędowych, aktach synodów, listach pasterskich, orędziach cesarskich. Źródeł nie cytował, był mniej krytyczny od Sokratesa. Opisywał życie mnichów. Zachował wierność nauce Kościoła.

Hozjusz pisząc *O Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* powołał się na *Historię kościelną* Sozomena i przytoczył słowa świadczące o zgodności biskupów w sprawach wiary. Strona 56(63)⁴⁸: [...] *biskupi ustawicznie się schodząc, Aryjusa przed się przywodzili, a zdania i nauki jego pilnie się badali, a tego strzeżli, aby się z wyrokiem na żadną stronę nie ukwapiali.*

C. Rufin z Akwilei⁴⁹

Urodził się w 345 roku w Concordii koło Akwilei w rodzinie chrześcijańskiej. Studiował w Rzymie. Powróciwszy w 368 roku do Akwilei, prowadził życie mnicha. W latach 373–380 przebywał też wśród mnichów w Egipcie. Przyjaźnił się ze św. Hieronimem i Dydymem Aleksandryjskim. Cenił poglądy Orygenesza. Był kierownikiem duchowym założonego przez Melanię Starszą klasztoru żeńskiego w Jerozolimie. Świecenia kapłańskie przyjął w 386 roku z rąk biskupa Jerozolimy, Jana. W 394 roku w Rzymie wydał łaciński przekład *Apologii Orygenesza* napisanej przez św. Pamfila i przekład dzieła Orygenesza *O zasadach*. To samo dzieło Orygenesza wydał także św. Hieronim. Obydwaj ujawniali jego błędy doktrynalne. Na płaszczyźnie literackiej wynikł między nimi spór. Rufin napisał dzieło *Przeciw Hieronimowi*, zaś Hieronim dzieło *Przeciw Rufinowi*. Św. Augustyn starał się przyjaciele pojednać. Rufin zmarł na Sycylii w 410 roku.

Dzieła Rufina dzielą się na przekłady i pisma samodzielne. Przede wszystkim przekładał dzieła Orygenesza, przełożył także dzieło św. Pamfila: *Apologia Orygenesza*, które uzupełnił rozprawą *Zniekształcenie dzieł Orygenesza (De adulteratione librorum Origenis)*. Przełożył *Historię Kościelną* Euzebiusza z Cezarei, do której dopisał dwie własne księgi, obejmujące lata 324–395. Do samodzielnych pism Rufina z Akwilei należą: *Apologia do Anastazego*, *Apologia przeciw Hieronimowi*,

⁴⁶ B. Altaner, jw., s. 319; J. Czuj, jw., s. 190; E. Perichon, Sozomenos, LThK IX, s. 933–934.

⁴⁷ Sozomenus, Scholasticus Constantinopolitanus, Historia Ecclesiastica (PG 67).

⁴⁸ Sozomenus, Historia ecclesiastica, cap. 19.

⁴⁹ B. Altaner, jw., s. 517–519; J. Czuj, jw., s. 143–145; F. Drączkowski, jw., s. 326–328; F.X. Murphy, Rufinus Tyrrannius von Aquileja, LThK IX, s. 91–92; S. Pieszczocho, jw., t. I, s. 109–110, t. II, s. 161–162.

Komentarz do Składu Apostolskiego, Błogosławieństwo Patriarchów. Przekłady Rufina w bogactwie teologii na Zachodzie, gdyż przeszczepiły myśl grecką na grunt łaciński. Dzieła jego i tłumaczenia były cenione, gdyż Rufin pisał dobrym stylem, a przekładał nie dosłownie.

Stanisław Hozjusz w swym dziele *O Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* powoływał się na *Historię Kościelną* Rufina z Akwilei, wskazując, iż Ojcowie Kapadoccy wyznawali i głosili wiarę pochodzącą od Apostołów. Strona 75(102)⁵⁰: *Basilius Magnus a Gregorius Nasiansenus, którzy gdy wszystkich greckich świata mędrców księgi na stronę odtożyli, a sami tylko Boskiego Pisma księgi przedsię wzięli, których wyrozumienia nie z swojej dumy, ale z pisania poważności swoich starszych naśladowali tych, o których wątpiono nie było, iż z apostołskiego potomstwa tę regułę wyrozumienia Pisma z wykładu wzięli.*

5. Pisarze Italii

Stanisław Hozjusz w *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* powoływał się na pisma dwóch Ojców Kościoła Italii: św. Ambrożego i św. Hieronima ze Strydonu.

A. Św. Ambroży⁵¹

Św. Ambroży urodził się około 339 roku w Trewirze, zmarł w roku 397 w Mediolanie. Należy do Wielkich Doktorów Kościoła Zachodu. Wywodził się z arystokratycznej rodziny chrześcijańskiej, pochodzenia rzymskiego. Otrzymał staranne wykształcenie klasyczne, filozoficzne, retoryczne i prawnicze. Chociaż był niepozorny, cechowała go wielkość ducha i siła charakteru. Cieszył się autorytetem. W 374 roku po śmierci biskupa Mediolanu lud obrał go biskupem. Po wielkim oporze zgodził się. Miał też poparcie cesarza i innych biskupów. Praktykował surową ascezę, a majątek swój rozdał ubogim — od chwili przyjęcia sakry biskupiej. Ambroży zabiegał o jedność Kościoła. Ostro przeciwstawiał się arianizmowi. Zastąpił jako wybitny kaznodzieja.

Jego dzieła związane są z działalnością duszpasterską i można je podzielić na 6 grup: dogmatyczne, moralno-ascetyczne, egzegetyczne, mowy, listy i hymny.

Był wierny ortodoksyjnej nauce Kościoła.

Kardynał Hozjusz cytuje fragment komentarza do Ewangelii Łukasza. Strona 31–32(36)⁵²: *Naucz się też tu, iż się szatan przemienia w anioła światłości, a częstokroć też i z Pisma św. wiernym ludziom sidła czyni. Tak czyni heretyki, tak wynątrza wiarę, tak prawa pobożństwa najeżdża. Niechajże cię tedy w tym nie*

⁵⁰ Rufinus, *Historia ecclesiastica*, liber 2, caput 9. — M. Korolko przypis 102 ujął następująco: Rufin Syryjczyk (IV/V w.), uczeń św. Hieronima.

⁵¹ B. Altaner, jw., s. 501–514, H. v. Campenhausen, jw., s. 258–294; J. Czuj, *Patrologia*, jw., s. 138–143; F. Drączkowski, jw., s. 309–324; M. Małunowiczówna, *Ambroży*, *Ambrosius Aurelius*, EK, t. 1, k. 411–415; S. Pieszczołch, jw., t. I, s. 110–112; t. II, s. 162–172.

⁵² Ambrosius, *Expositio evangelii secundum Lucam* (PL 15; CSEL 32).

pojma heretyk, iżci może z Pisma niejake przykłady przywieść, a niechaj sobie tego nie przywłaszcza, iż się zda być uczonym. Używać też i dyjabel świadectwa z Pisma, nie iżby nauczył, ale iżby zwiódł a oszukał.

W powyższym tekście zawarte jest ostrzeżenie przed błędnowiercami, którzy działają w sposób przebiegły. Podobnie i szatan naśladuje anioła, by osiągnąć cel.

Stanisław Hozjusz mógł oprzeć się na wydaniach z XV wieku, których egzemplarze dotrwały do naszych czasów w Krakowie, Pelplinie i Włocławku⁵³.

B. Św. Hieronim ze Strydonu⁵⁴

Urodził się w Strydonie w Dalmacji w 347 roku w rodzinie chrześcijańskiej. Należy do Wielkich Doktorów Kościoła Zachodniego. Studiował w Rzymie w latach 360–367. W Rzymie zaprzyjaźnił się z Rufinem z Akwilei. Od 370 roku wiodł życie ascetyczne w Akwilei. W Antiochii doskonalił znajomość języka greckiego. Uczył się też języka hebrajskiego. W 378 roku w Antiochii przyjął święcenia kapłańskie. Zaprzyjaźnił się z Grzegorzem z Nazjanzu w Konstantynopolu. Podróżował do Aleksandrii i Palestyny, a w 386 roku osiadł na stałe w Betlejem. Organizował życie mnisze w klasztorach, wykładał Pismo Święte. Zaangażowany był w spory o naukę Orygenesusa, co skłóciło go z przyjacielem Rufinem. Zmarł w Betlejem w roku 418 lub 420.

Sławę przyniosła mu praca nad tekstem Biblii, której owocem stał się przekład łaciński zwany *Wulgata*, a także przekłady dzieł greckich Ojców Kościoła na język łaciński. Pisał również własne dzieła. Dzieli się je na pięć grup: egzegetyczne, historyczne, dogmatyczno-polemiczne, homilie oraz listy. Teksty ksiąg Pisma Świętego, z wyjątkiem Księgi Psalmów, weszły w skład *Wulgaty*, która stała się później urzędowym tekstem Pisma Świętego w Kościele Łacińskim.

Św. Hieronim był bardzo pracowity. Nawoływał do świętości, karcił występki, pouczał o chrześcijańskich obowiązkach. Uznawał całkowitą bezbłądność Pisma Świętego.

Stanisław Hozjusz przytacza jego *Dialogi przeciw Lucyferianom*. W przytoczonym tekście jest mowa o rozumnym czytaniu Pisma Świętego i wyciąganiu słuszych wniosków. Strona 63(82)⁵⁵: *Niechaj sobie nie pobbżają chocia się im zda, iż z Pisma tego dowodzę, co powiedają. Gdyż i dyjabel z Pisma niektóre rzeczy mówił. Bo Pisma nie w czytaniu, ale na wyrozumieniu zależą.*

⁵³ Ambrosius, Opera. Basel 1492, IBP 263; Epistolae. Cont.: Epistolae: De vocatione omnium gentium; sermones; Orationes dicendae ante Missam; De sacramentis et mysteriis; De virginibus; De viduis; De cohortatione virginum et de dedicatione templi a Juliana structi; De institutione virginis ad Eusebium; De Helia et ieiunio, Milano 1490, IBP 264; Expositio in Evangelium s. Lucae, Augsburg 1476, IBP 265; Hexaameron, Augsburg ca 1472, IBP 266; [Köln, ca 1480], IBP 268; Hexaameron. Cont: Hexaameron; De paradiso; De ortu Adae; De arbore interdicta; De Cain et Abel, [Milano, n.a. 1475], IBP 267; De officiis libri tres, [Köln, ca 1470], IBP 269.

⁵⁴ B. Altaner, jw., s. 519–530; H. v. Campenhausen, jw., s. 295–348; J. Czuj, jw., s. 145–150; F. Drączkowski, jw., s. 328–333; S. Pieszczocho, jw., t. I, s. 113–115; t. II, s. 172–178; E. Stanuła, Hieronim, EK, t. 6, k. 851–853.

⁵⁵ Hieronymus, Dialogus contra Luciferianos (PL 23).

Kardynał Hozjusz chętnie przytaczał pisma św. Hieronima. Mógł opierać się na wydaniach z XV wieku⁵⁶ dostępnych dziś w Krakowie, Gdańsku, Olsztynie, Pelplinie, Toruniu, Włocławku. Miał też z pewnością do dyspozycji krakowskie wydania z pierwszej połowy XVI wieku, w tym dwa opracowania uwielbianego Erazma z Rotterdamu⁵⁷.

6. Pisarze Galii

W *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* Stanisława Hozjusza występują przytoczenia dwóch Ojców Kościoła w Galii: św. Hilarego z Poitiers i św. Wincentego z Lerynu.

A. Św. Hilary z Poitiers⁵⁸

Św. Hilary należy do Doktorów Kościoła. Urodził się w Poitiers w roku 315. Zdobył wykształcenie filozoficzne i retoryczne. Był żonaty i miał córkę Abreę. W 346 roku przyjął chrzest, a w 350 roku został biskupem Poitiers. Walczył z arianizmem. Na synodzie w Beziery w 356 roku odmówił potępienia Atanazego, za co został wygnany do Frygii w Azji Mniejszej. Był pod wpływem Orygenesusa. Na synodzie w Seleucji w 359 roku poparł wiarę nicejską. Należy do obrońców wiary nicejskiej na Zachodzie, podobnie jak św. Atanazy na Wschodzie, stąd zwą go „Atanazym Zachodu”. Zmarł w Poitiers w 367 roku.

Dzieła św. Hilarego można podzielić na cztery grupy: pisma egzegetyczne, pisma dogmatyczno-polemiczne, pisma historyczno-polemiczne i hymny.

Nauka św. Hilarego dotyczyła przede wszystkim Chrystusa Pana i Ducha Świętego. Chrystusa Pana zrodzonego z Ojca i Odwiecznego nazywał Słowem, Mądrością i Potęgą Boga. Przez zrodzenie Boska natura nie umniejszała się. Ducha Świętego nie nazywał wyraźnie Osobą. Duch Święty to Dar Boży dla uświęcania ludzi. Św. Hilary był dobrym stylistą.

Stanisław Hozjusz w *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* cytuje fragmenty z trzech pism św. Hilarego. Strona 24(28)⁵⁹: *Zachowując wszystkie inne rzeczy sądu Boskiemu żąda tylko, iżby dla zasługi pokój był wybawion.*

⁵⁶ Hieronymus, Aureola ex floribus s. Hieronymi contexta, [Speyer, ca 1472.], IBP 2777; [Roma, 1481–1487], IBP 2778; [Roma, 1482/33.], IBP 2779; Commentaria in Bibliam, Venezia 1497–1498, IBP 2780; Epistolae, Roma 1468, IBP 2781; [Strassburg, n.p. 1469.], IBP 2782; Mainz 1470, IBP 2783–2784; Roma 1476, IBP 2785; Roma 1479, IBP 2786; Venezia 1476, IBP 2787; Parma 1480, IBP 2788; Venezia 1488, IBP 2789; Basel 1489, IBP 2790; Basel 1492, IBP 2792; Nürnberg 1495, IBP 2793; Venezia 1496, IBP 2794; [Venezia] 1496, IBP 2795; Basel 1497, IBP 2796; Epistolae pro adolescentibus, [Leipzig, s.a.], IBP 2797; Epistolae duae ad Athletam et Heliodorum etc., [Deventer, ca 1500], IBP 2798; De viris illustribus, [Augsburg, ante 5 VI 1473], IBP 2801; [Köln, ca 1481], IBP 2802.

⁵⁷ Hieronymus, Eusebius Stridonensis s., De custodia virginitatis, Cracoviae 1519, Estr XVIII, 188; Epistola ad Rusticum monachum, per Erasmus Rotterodamum diligentissime recognita, Cracoviae 1518, Estr XVIII, 188; Epistola ad Eustochium de virginitatis custodia, Cracoviae 1519, Estr XVIII, 188; Aliquot Epistolae, ab Erasmo Rotterodamo pristinae integritati restitutae, Cracoviae 1519, Estr XVIII, 188–189.

⁵⁸ B. Altaner, jw., s. 481–486; J. Czuj, jw., s. 341–347; S. Pieszczołch, jw., t. I, s. 103–105; t. II, s. 153–156; E. Stanuła, Hilary z Poitiers, EK, t. 6, k. 869–871.

⁵⁹ Hilarius, Pictaviensis, Tractatus super Psalmos (PL 9).

Należy żyć według tego co Bóg oczekuje (wypełniać przykazania), resztę pozostawić Bogu. Strona 62(76)⁶⁰: *Pamiętaj, iż nie masz żadnego kacyrza, który by się nie chlubił, że wszystko, co bluźni według Pisma każe.*

W innym miejscu Hozjusz powołuje się na słowa św. Hilarego ostrzegające przed tymi, którzy powołują się na Pismo Święte, lecz niewłaściwie wyciągają wnioski. Strona 70(95)⁶¹: *Idzie nam tu o wyrozumienie Pisem, a nie o Pismo. Wykładem, a nie słowy błąd się staje. Nic nie masz świętszego nad Pismo, nic poważniejszego, nic po Bodze wszelakiej czci godniejszego. Ale co może być tak świętego, czego ku zgubie ludzkiej nieprzyjaciel rodzaju ludzkiego źle nie używał? Niechaj tego żadny nie mnima, żeby tych usta zażwady Pan Bóg otwarzał, którzy Słowa Boże wymawiają, a którzy wyroki Zakonu Boskiego przywodzą.*

Pismo Święte pochodzi od Boga i dlatego jest Święte, bo Bóg jest Święty. Słowa Boga, które są święte muszą być przekazywane wiernie. Istotne jest czytanie ze zrozumieniem, ażeby wykład był słuszny, a nie błędny.

B. Św. Wincenty z Lerynu⁶²

Św. Wincenty urodził się w Galii pod koniec IV wieku. Miał życie burzliwe, służył w wojsku. Wstąpił do klasztoru w Lerynie, niedaleko Nicei, gdzie przyjął święcenia kapłańskie. Znał Pismo Święte oraz dogmaty Kościoła. Zmarł przed rokiem 450.

Jest autorem dzieła *Commonitorium* (Napomnienie), które podpisał pseudonimem „Peregrinus” (Pielgrzym). W dziele tym zawarł wykład metody teologicznej, pozwalającej odróżnić naukę prawowierną od fałszywej. Opierał się na Piśmie Świętym i Tradycji.

Stanisław Hozjusz w swym dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* w dwóch miejscach przytacza nauki z wyżej wymienionego pisma. Strona 32(38)⁶³: *Tu snadź będzie niekto pytał: Iżaż też kacyrze nie używają świadectwa Pisma świętego? I owszem barzo używają. Bo wyźrzeć możesz, a o nic latają po wszystkich księgach Zakonu Bożego, po Mojżeszowych, po Królewskich księgach, po Psalmach, po Apostolech, po Ewanjelistach, po Prorocech. Bowiem tak przed swymi jako przed cudzymi, tak skrycie jako jawnie, tak w kazaniu jako i w pisaniu, tak na biesiadach jako i na ulicach nigdy swego nic takowego nie powiedzą, czego by też Słowy Pisma św. zakryć nie chcieli.*

Strona 148–149(174)⁶⁴: *nauki różne od Kościoła Stary Zakon cudzymi bogi zowie. Iże tak od heretyków wymysły a mnimanie własne ich bywa chwalone, nie inaczej jedno jako od poganów bogowie ich. Co tedy czytamy in Deuteronomio: Jeśli powstanie między wami Prorok a przepowie znak jaki albo dziw i stałoby się*

⁶⁰ Hilarius, Pictaviensis, Ad Constantium Augustum (PL 10).

⁶¹ Hilarius, Pictaviensis, De Trinitate, liber II (PL 10).

⁶² B. Altaner, jw., s. 590–591; K. Baus, Vinzenz von Lerins, LThK X, s. 800–801; J. Czuj, jw., s. 163–164; F. Drączkowski, jw., s. 353–355; S. Pieszczoł, jw., t. I, s. 133–134; t. II, s. 204–206.

⁶³ Vincentius, Lirinensis, Commonitorium (PL 50).

⁶⁴ Tamże.

jako powiedział, a zatym by rzekł: *Pójdźmy a naśladowujmy bogów inszych, których nie znasz. Nie słuchaj słów onego Proroka, bo was pokusza Pan Bóg wasz, żeby się jawnie okazało, jeśli go miłujecie albo nie ze wszystkiego serca i ze wszystkiej dusze waszej. Przez bogi cudze powie, że nie znaczą błędy obce, nowe jakie a niesłychane, które dlatego czasem Pan Bóg dopuszcza rozsiewać, aby doświadczył stałości naszej w jego miłości a w zachowaniu zdrowej a prawej nauki. Jako też Paweł napisał: Muszą być kacyrstwa. Dlatego nie wnet bywają ci wykorzenieni, którzy wynaleźli kacyrstwa, żeby doświadczeni byli objawieni, to jest, żeby się okazało, jako kto stały a mocny jest wiary krześcijańskiej miłośnik. A w prawdzie kiedy jaka nowina nastanie między ludzi, wnet się okaże dobrego ziarna waga albo ciężkość a plewna lekkość. Wtenczas bez wielkiej trudności wiatr wywieje z gumna, co żadnej wagi w gumnie nie miało. Albowiem niektórzy precz wylecą, niektórzy tylko wytrzęsieni będąc i boją się zginąć i wrócić się, skąd wypadli sromają, poranieni są na poły zabici, na poły umarli. Iże tak wiele jadu wypili, że ani ich ten jad zabija, ani się trawi, ani przymusza umrzeć, ani żyć dopuszcza.*

Nauki odnoszą się do wiary, którą należy zachowywać wiernie i głosić tak jak Kościół przekazuje. Obce dogmaty, które św. Wincenty nazywa obcymi bogami są wrogie Kościołowi. Heretycy są rozmiłowani w swoich poglądach i czczą je jak bożków. Naśladować należy Boga i czcić Jego Słowo.

Kardynał Hozjusz miał najprawdopodobniej krakowskie wydanie pism św. Wincentego z Lerynu, z dodatkami, z których korzystał pisząc *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym*⁶⁵.

7. Ojcowie afrykańscy

Z pisarzy północnej Afryki Stanisław Hozjusz opierał się w: *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* na św. Augustynie.

A. Św. Augustyn⁶⁶

Św. Augustyn należy do Wielkich Doktorów Kościoła Zachodniego. Urodził się w 354 roku w Tagaście. Jego matka, św. Monika, była gorliwą chrześcijanką. Ojciec Patrycjusz przyjął chrzest krótko przed śmiercią. Augustyn studiował w Kartaginie, gdzie związał się z kobietą i miał z nią syna Adeodata. Miał wówczas

⁶⁵ Vincentius de Lerino s., Pro catholicae fidei antiquitate et universalitate adversus profanos omnium haereseon nouationes libellus, ad haec nostra tempora valde accommodatus, Cracoviae 1539, Estr XXI, 330. Na odwrocie karty tytułowej wypisane są dodatki: Ex Catechesi Hermanni Archiepiscopi Coloniensis expositio in articulum hunc Symboli Apostolici: Credo sanctam ecclesiam catholicam — Judicium Erasmi Roterodami de nova nostri temporis haereticorum ecclesia, ex epistola eius, quam scripsit contra eos qui se falso iactant Evangelicos — Particula quaedam ex libro Tertulliani de praescriptione haereticorum, quod contra haereticos disputandum non sit, sed corripiendi sunt tantum.

⁶⁶ B. Altaner, jw., s. 540–585; H. v. Campenhausen, jw., s. 343–426; J. Czuj, jw., s. 150–158; F. Drączkowski, jw., s. 357–385; J. Misiurek, M. Krąpiec, Z. Zdybicka, R. Cyrklaff, R. Paciorewski, W. Eborowicz, S. Kowalczyk, C. Bartnik, C. Strzeszewski, A. Szafranski, J. Zbiciak, Augustyn, EK, t. 1, k. 1087–1113; S. Pieszczocho, jw., t. I, s. 123–132; t. II, s. 189–202.

18 lat. W tym nieprawym związku żył do 386 roku. Tej jedynej miłości był jednak wierny.

Poszukując prawdy studiował Pismo Święte. W 374 roku ukończył studia. Założył szkołę retoryki w Kartaginie, uczył też retoryki w Rzymie i w Mediolanie. Uczęszczał na kazania św. Ambrożego. Najpierw po to, by ocenić ich wartość retoryczną. Zafascynował się treścią kazań, stopniowo zmieniał się i nawrócił się. Podczas modlitwy usłyszał głos dziecka: *Weź i czytaj*, a były to listy Pawłowe. Otworzył na stronie, gdzie odczytał słowa: *Przyobleczcie się w Chrystusa* (Rz 13,13–14). Oddalił nieprawą żonę, powrócił do Mediolanu, wstąpił do katechumenatu i w Wielką Sobotę w 387 roku wraz z synem Adeodatem przyjął chrzest z rąk św. Ambrożego. W drodze powrotnej do Tagasty zmarła mu matka. W roku 390 zmarł mu syn. Wtedy szukając większego odosobnienia przeniósł klasztor do Hippony. Wierni zapragnęli, by został kapłanem. Nie godził się początkowo, lecz opór i lzy nie poskutkowały. W 391 roku przyjął święcenia kapłańskie. Nadal prowadził ascetyczny, zakonny tryb życia, jako mnich i kapłan. W roku 396 został wyświęcony na biskupa koadiutora, a po śmierci biskupa Waleriusza został jego następcą. Jako biskup nadal wiódł życie mnisze. Głosił kazania w Hipponie, opiekował się ubogimi, zajmował się formacją duchowieństwa. Zwalczał donatyzm w Kościele afrykańskim, walczył z manicheizmem, pelagianizmem oraz arianizmem. Zmarł w Hipponie w 430 roku.

Jego działalność pisarska była olbrzymia. Napisał 113 obszernych prac i jest uznawany za mistrza słowa, gdyż doskonale stosował zasady sztuki retoryki. Treścią jego dzieł są prawdy filozoficzne i teologiczne, ważne dla ówczesnego Kościoła.

Jego pisma można podzielić na dziesięć grup: autobiograficzne, filozoficzne, apologetyczne, dogmatyczne, moralno-pastoralne, monastyczne, egzegetyczne, polemiczne, kazania i homilie oraz listy.

Kardynał Stanisław Hozjusz w dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* opierał się na wypowiedziach świętego Augustyna zawartych w fragmentach z dwóch jego pism. Strona 97(121)⁶⁷: *Nie w sakramenciech, ale w odszczepieństwie jest grzech*.

Pouczenie to odnosi się do Sakramentu Eucharystii przeciwko toczącym spory, co do przyjmowania Komunii św. pod obiema postaciami. W innym miejscu Hozjusz przytacza słowa Świętego Augustyna odnoszące się do usprawiedliwienia. Święty Augustyn poucza, że przez samą wiarę człowiek nie może być zbawiony, lecz ważne są również uczynki. Wielu opacznie rozumiało słowa św. Pawła, głosząc fałszywe nauki. Bliższe wyjaśnienie zawierają listy innych apostołów. Wiara musi wypływać z miłości, a miłość z kolei skłania do czynienia dobra i wypełniania Bożych Przykazań. Strona 45–46(50–51)⁶⁸: *Albowiem iż był Paweł św. napisał: Za to mamy, iż człowiek bywa usprawiedliwion przez wiarą krom uczynków zakonnych. Powieda, iż niektórzy nieukowie a nieustawiczni tak przyjmowali ty słowa, że przez jakąś złą prześpieczność nie tylko swoje, ale też inszych zbawienie gubili; za to mając, aby ku dostaniu zbawienia sama wiara miała*

⁶⁷ Augustinus Aurelius, Contra Epistolam Parmeniani (PL 43,33–108; CSEL 51).

⁶⁸ Augustinus Aurelius, De fide et operibus (PL 40).

dostateczna być. A tę też powieda być przyczynę, iż insze apostołskie listy, jako Piotra, Jana, Jakuba, Judy a nawięcej przeciwko temu wymysłowi swoje zdanie stosują tego nawięcej dowodząc, iż wiara bez uczynków pożyteczna nie jest. Jako też i sam Paweł nie leda jaką wiarę, którą kto w Boga wierzy, ale tę zbawienną a prawie wedle Ewanjelijej być opisał, której uczynki z miłości pochodzą. A wiara, która przez miłość skutki czyni. A przeto onę wiarę bez uczynków, która się niektórym zda być dostateczna ku zbawieniu tak niepożyteczną być twirdzi, iż też mówi: Bych miał wszytkę wiarę, tak iżby góry przenosił, a miłości nie będąc miał, nic nie jestem. Ale gdzie ta wierna miłość człowieka sprawuje, bez pochyby tam jest dobry żywot. Bo wypełnienie Zakonu jest miłość.

Kardynał Hozjusz mógł korzystać z wielu wydań z XV wieku⁶⁹, których egzemplarze dochowały się do dzisiaj w bibliotekach przede wszystkim Krakowa, lecz także pomorskich: Włocławka, Pelplina, Gdańska, Torunia, a nawet na Warmii w Olsztynie. W pierwszej połowie XVI wieku ukazały się trzy wydania w Krakowie u Floriana Unglera i Hieronima Wietora.

III. DZIEŁA PRZYPISYWANE

Rozdział trzeci poświęcony został nieautentycznym dziełom przypisywanym Ojcom Kościoła⁷⁰. Z niektórych Stanisław Hozjusz korzystał z pełnym zaufaniem, co do autentyczności innych sam wyrażał wątpliwości.

Najpierw zostaną omówione dzieła pisarzy łacińskich, potem greckich.

1. Pisarze łacińscy

Omówione tu zostaną pisma: Ambrozjastra i Pseudo-Cypriana.

A. Ambrozjaster⁷¹

Ambrozjaster żył w IV wieku za czasów papieża Damazego I. Erazm z Rotterdamu rozpowszechnił ten pseudonim, nadany nieznanemu pisarzowi, spod którego ręki wyszły komentarze Listów św. Pawła, bez listu do Hebrajczyków. Przypisuje się jemu także kilka innych dzieł. Całą tę spuściznę starożytność i średniowiecze uznawały za dzieła św. Ambrożego z Mediolanu i stąd ukute zostało nazwisko Ambrozjastra, czyli piszącego podobnie do Ambrożego.

Przypuszcza się, iż Ambrozjaster pochodził albo z południowych Włoch, albo z Hiszpanii, lecz żył i pracował w Rzymie. Był z wykształcenia prawnikiem

⁶⁹ Augustinus Aurelius, Epistolae, [Strasburg, n.p. 1471], IBP 643; Basel 1453, IBP 644.

⁷⁰ Sprawdzian autentyczności dzieł stanowią bibliografie: E. Dekkers, jw.; M. Geerard, jw.

⁷¹ B. Altaner, jw., s. 514–515; J. Czuj, jw., s. 143; E. Florowski, Ambrozjaster, EK, t. I, k. 411; W. Geerlings, Ambrosiaster, LThK I, s. 493; J. Niederhuber, Ambrosiaster (Pseudo-Ambrosius), LThK I, s. 347; S. Pieszczoł, jw., t. I, s. 106; t. II, s. 159.

i teologiem, znającym obyczaje żydowskie i pogańskie, ale raczej został nawrócony z żydostwa niż z pogaństwa, potem został wyświęcony na kapłana.

Jest autorem komentarza do listów Pawłowych. Wiódł spór z poglądami heretyków, pogan i Żydów.

Nauka Ambrozjastra była tradycyjnie zachodnia, zwłaszcza w teologii Trójcy Świętej i chrystologii. Natomiast w soteriologii i angelologii można spotkać jego własne poglądy.

Kardynał Stanisław Hozjusz w swoim dziele: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* przytoczył fragment wypowiedzi z *Komentarza do Listu do Tymoteusza*. W słowach tych ukazana jest pokora, jako cnota miła Bogu. Cnotę tę należy doskonalić poprzez ćwiczenia duchowe oraz pracę, a Bóg sprawiedliwy dokona sprawiedliwego sądu i da nagrodę. Strona 24–25(29)⁷²: *Jako ten, który upokorzył serce swoje, jako ten, który wiele pracował, tam żąda grzechom odpuszczenia, tu prosi wybawienia. [...] Rycerz dobry członki swoje okazuje, chcąc okazać swych pocziwych spraw ćwiczenie. W ten czas też okazuje członki swoje, kiedy po jakim ciężkim boju znowu bojować musi, aby sędzia wyźrawszy spracowane ciało, nie przymuszał go więcej ku bojowaniu. Także i ty okazuj pokorę serca twego, iżbyś też mógł okazać tytuły cnoty twojej. Okazuj bitwy ciała twego, abyś mógł rzec: Dobrąm potyczkę odpawił, zawodum dokonał, aby sędzia duchowny widząc pracą potkania twego przysądził tobie koronę sprawiedliwości, gdyżes wypełnił prawo bitwy twojej (2 Tm 4,7).*

B. Pseudo-Cyprian⁷³

Stanisław Hozjusz mógł mieć dzieła przypisywane św. Cyprianowi w wydaniach z XV wieku.

W *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* powoływał się na jedno z tych dzieł. Strona 60–61(71)⁷⁴: *Izali się też i Cyprian o takich siłach dyjabelskich nie uskarża? Który się przemienia jakoby w anioła światłości, a sługi swoje na zdradzie wysyła jakoby sługi sprawiedliwości, którzy twierdzą noc za dzień, zginienie na zbawienie, rozpacz pod przykryciem nadzieje, niewiarę pod osobą wiary, Antykrysta pod imieniem Pana Krystusowym, aby tym co pod podobieństwem prawdy kłamają, subtylnością prawdę oszukawali.*

Szatan jest bardzo przebiegły, kłamie pod pozorem prawdy, stwarza pozory dobra, podszywa się pod imię Chrystusa.

⁷² Ambrosiaster, In 2 Epistulam ad Timotheum (PL 17).

⁷³ Pseudo-Cyprianus, De duodecim abusivis saeculi, in: Isidorus Hispanensis, De summo bono, [Köln, n.p. 1472], IBP 3283.

⁷⁴ Pseudo-Cyprianus, De singularitate clericorum (PL 4,835–911; Macrobius: CSEL 3, s. 173–220).

2. Pisarze greccy

Z pism patrystyki wschodniej, na które Stanisław Hozjusz powoływał się w *Księgach o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* znalazło się jedno dzieło Pseudo-Klemensa Rzymskiego.

A. Pseudo-Klemens Rzymski

Kardynał Hozjusz powoływał się na przypisywane Klemensowi Rzymskiemu dzieło: *Rozeznania (Recognitiones)*. Strona 75(100)⁷⁵: *Kiedy zakon Boży bywa czytany, nie według dowcipu własnego wyrozumienia ma być czytany albo uczony. Bowiem jest wiele rzeczy w Piśmie Bożym, które mogą być na ten zmysł ciągnięte, które sobie ktokolwiek przedsię weźmie. A przeto wyrozumienia Pisma potrzeba się uczyć, które je od swoich starszych prawdziwie sobie podane zachowuje.*

W interpretacji Słów Pisma Świętego należy się liczyć ze zdaniem Urzędu Nauczycielskiego Kościoła.

ZAKOŃCZENIE

Biskup Warmiński Stanisław Hozjusz (1504–1579), z wykształcenia humanista i prawnik oraz filolog, należy do miłośników literatury patrystycznej. Po otrzymaniu święceń kapłańskich w 1543 roku rozpoczął studium teologii Ojców Kościoła.

W swym głównym dziele: *Chrześcijańskie Wyznanie Wiary Katolickiej* wykazał rozległą znajomość pisarzy wczesnochrześcijańskich, 73 autorów od Ojców Apostolskich aż po kres patrystyki. Dzieło stanowiło katalog prawd wiary chrześcijańskiej. Hozjusz był jednym z teologów epoki Odrodzenia, którzy występowali w obronie wiary. Radził sobie z wszelkimi zawilościami biblistyki, znał dobrze język hebrajski, grekę i łacinę.

Omawiane w niniejszym artykule dziełko: *Księgi o Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* zostało wydane w 1558 roku, czyli rok później po *Confessio*. W tymże roku w Trydencie toczyły się rozmowy odnoszące się do jedności świata chrześcijańskiego, w trosce by nie doszło do nowej schizmy i rozłamu w Kościele. Pisząc o *Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* Hozjusz powołał się na pisma 20 Ojców Kościoła i pisarzy starochrześcijańskich.

Z okresu przedniejskiego Hozjusz wymienił: Klemensa Aleksandryjskiego, Orygenesę, Tertuliana i św. Cypriana. Najwięcej przytoczeń jest z drugiego okresu patrystyki. Są to wypowiedzi 13 Ojców Kościoła: św. Atanazego Wielkiego, św. Cyryla Aleksandryjskiego, św. Bazylego, św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Jana Chryzostoma, Sokratesa, Sozomena, Rufina z Akwilei — Ojcowie Wschodu, oraz św. Ambrożego, św. Wincentego z Lerynu i św. Augustyna — Ojcowie Zachodu. Stanisław Hozjusz powołał się również na dzieła Ambrozjastry, Pseudo-Cypriana oraz Pseudo-Klemensa Rzymskiego.

⁷⁵ Pseudo-Clemens, Romanus, Recognitiones Epistola 5 (PG 1).

W porównaniu z *Chrześcijańskim Wyznaniem Wiary Katolickiej* w dziełku *O Jasnym a Szczyrym Słowie Bożym* pojawiły się dwa nowe dzieła, a mianowicie: św. Chryzostoma *De fide et operibus* oraz św. Atanazego *Epistola de Synodis*. Dowodzi to, że Hozjusz ustawicznie poszerzał swe oparcie na pismach Ojców Kościoła i pisarzy starochrześcijańskich.

W niewielkim dziele, poświęconym jednemu tylko zagadnieniu Słowa Bożego podziwiać trzeba szeroką podstawę teologii patrystycznej, podobną do tej, która cechuje syntezę całej religii katolickiej, zawartą w głównym dziele Hozjusza, obejmującą całość wiary, moralności, życia sakramentalnego i modlitwy.

Opracowanie dwóch pozostałych dzieł Hozjusza przełożonych w XVI wieku na język polski, zapewne to szerokie oparcie na Ojcach Kościoła jeszcze bardziej uwidoczni.

TRACTATUS DE EXPRESSO DEI VERBO STANISLAVI CARDINALIS HOSII FONTES PATRISTICI

SUMMARIUM

Stanislaus Cardinalis Hosius contra Reformatores saeculi XVI Scripturam Sacram intelligendam exponendamque esse probat iuxta sensum Sanctae Romanae Ecclesiae, ut semper, ubique et ab omnibus intellecta expositaque est. Argumento sunt opera Patrum Ecclesiae scriptorumque ecclesiasticorum antiquorum. Inter ante-Nicaenos: Alexandrini — Clemens et Origenes; Africani: Tertullianus et S. Cyprianus. Inter post-Nicaenos sed ante-Chalcedonenses: Alexandrini — S. Athanasius et S. Cyrillus; Asiae Minoris — S. Basilius Magnus et S. Gregorius Nazianzenus; Syriae et Palaestinae: S. Ioannes Chrysostomus; necnon Historici Ecclesiae: Socrates, Sozomenus et Rufinus; Italiani — S. Ambrosius et S. Hieronymus (Dalmata); Galli: S. Hilarius Pictaviensis et S. Vincentius Lirinensis; Africanus — S. Augustinus. Inter opera ascriptitia: Latini — Ambrosiaster et pseudo-Cyprianus; Graecus — ps. Clemens Romanus. Quorum omnium opera versione vetero-Polona adducuntur, maximi momenti pro historia linguae theologiae Polonorum saeculi XVI.